

Første innføringsbok i litteraturkritikk

Erik Bjerck Hagen: *Litteraturkritikk. En introduksjon*
Universitetsforlaget, Oslo, 2004, 204 s.

I

Som et av kriteriene på hva en god skjønnlitterær bok er, sier Erik Bjerck Hagen at det er en bok som, når den først er lest, ikke kan tenkes ulest. "De beste bøkene er de som *konstituerer* vår horisont, de vi støter mot når vi tøyer vår oppmerksomhet til det ytterste i den ene eller andre retning [...]" (s.29). Dette oppleves som umiddelbart riktig, men samtidig kan dette også fungere som et kriterium for sakprosa, det er trolig i hvert fall et mål mye av faglitteraturen strekker seg mot. Ja, Erik Bjerck Hagens egen bok forsøker vel, innen sitt felt, å konstituere vår horisont. Det lykkes den delvis med, ikke minst fordi det er den første boka om litteraturkritikk i praksis på norsk, en helhetlig fremstilling som samtidig har en introduserende karakter.

Det betyr ikke at ikke andre har beskjeftiget seg med å forske på/reflektere rundt litteraturkritikk i Norge, f.eks. ga Edvard Beyer, Morten Moi og Arild Linneberg ut *Norsk litteraturkritikks historie* i to bind i 1990-1992, for perioden 1770 til 1870. Videre har to artikkelsamlinger med bidrag av kritikere, forfattere og litteraturforskere kommet ut de siste ti årene: *Samtale med et svin* (red. av Sissel Lie og Liv Nysted, 1995) og *Det glatte lag* (red. av Cecilie Lund m.fl., 1996), i tillegg til en rekke antologier med kritikk, organisert på forskjellige måter, f.eks. etter periode: *Norsk litteraturkritikk 1914-1945* (red. av Knut Imerslund, 1970) eller etter kjønn, som Åse Hiorth Lerviks to bind med norske kvinners litteraturkritikk og reaksjon på litteratur: *Gjennom kvinneøyne* (1980 og 1982). En introduksjon til det praktiske arbeidet med å være litteraturkritiker har imidlertid ikke foreligget før.

Erik Bjerck Hagen har organisert boka i tre hoveddeler: Første del omhandler estetikk og drøfter hva kvalitet og smak er, andre del tar for seg tre toneangivende kritikere innenfor engelskpråklig litteratur, mens tredje del gir noen eksempler på Erik Bjerck Hagens egen litteraturkritiske praksis. Hagen har selv jobbet mye med engelskspråklig litteratur, særlig amerikansk, og boka gir både

interessante eksempler fra denne litteraturen og en innføring i en del av de kanondebatter som har vært ført innenfor britisk og amerikansk litteratur. På den annen side savner man innslag fra norsk debatt, og også en vurdering av sentrale norske kritikere: Hva kjennetegner f.eks. Ingunn Øklands litteraturkritikk i *Aftenposten*, hva er Ane Farsethås' profil som kritiker i *Dagens Næringsliv*, osv.

De tre kritikerne Bjerck Hagen har valgt å presentere, F.R. Leavis, Edmund Wilson og Lionel Trilling representerer ikke litteraturkritikk i dag. De er alle født rundt forrige århundreskiftet. Dessuten er de mer essayister og litteraturforskere enn litteraturkritikere i norsk betydning av ordet. På engelsk innebefatter termen "literary criticism" både litteraturkritikk (dagskritikk/aviskritikk) og litteraturforskning, og Leavis, Wilson og Trilling leses og kommenteres av Hagen mer som forskere enn som kritikere. Idet man foretar nylesninger av eldre verk, går inn i en debatt om kanon, snakker man på norsk ikke lenger om litteraturkritikk, men om litteraturforskning. Det er uheldig at Bjerck Hagen ikke foretar denne distinksjonen.

Forvirrende blir da også del tre der Erik Bjerck Hagen gir eksempler på sin egen litteraturkritiske praksis. Her kunne man tenke seg at han lot trykke opp igjen noen av sine bokanmeldelser fra *Kritikkjournalen* eller *Morgenbladet*, men det han gjør er å nyllese to noveller av Johan Borgen og et knippe dikt fra begynnelsen av 1900-tallet og fremover, av Arnulf Øverland, Gunvor Hofmo, Rolf Jacobsen, Paal Brekke, Kjell Heggelund og Tone Hødnebø. Men dette er ikke litteraturkritikk, dette er litteraturforskning. For det første leser han her enkelttekster, mens litteraturkritikeren anmelder *bøker*, for det andre er det ikke snakk om ny litteratur som kritikeren får i hånda idet boka skal gis ut, gi en førstedom av, uten å kjenne virkningshistorien.

II

Litt vrangvillig kunne man si at Erik Bjerck Hagens bok like gjerne kan oppfattes som en lærebok i litterær analyse, for førsteårsstudenter på universiteter og høyskoler, som en introduksjonsbok i litteraturkritikk. Hvis man imidlertid ser del to og tre i boka, der Hagen drøfter andre kritikere og gir egne eksempler, som en *forlengelse* av del én, om smak og kvalitet, arter det seg imidlertid annerledes. Hagen ønsker heller enn å skrive en håndbok for kommende litteraturkritikere å lage en

bok som drøfter smak og kvalitet i litteraturvurderingen generelt, enten det er innenfor dagskritikk, litteraturforskning eller litteraturhistorie. Det er selvsagt greit, men boka burde da kanskje heller hatt en tittel i retning av "Litterær verdi og vurdering". Tittelen *Litteraturkritikk. En introduksjon*, sammen med bildet av terninger på forsiden, gir feilaktig signaler om dagskritikk/aviskritikk. Men lar vi det ligge, er det bare å slå fast at Hagens bok er en stimulerende og tankevekkende diskusjon av det vanskelige fenomenet litterær verdi.

Erik Bjerck Hagen setter opp syv symptomer på litterær verdi. Disse er langt fra formalistiske, ja, det første symptomet er faktisk av fysisk art, (1) at vi kjenner et litterært verk i kroppen like mye som i bevisstheten. Lett å utdype er dette ikke, fysiske reaksjoner er, som Hagen selv innvender, delvis betinget av våre kunnskaper og av våre tidligere erfaringer med litteratur. Men likevel vil de fleste måtte si seg enig i at dette er sant, at en sterk leseropplevelse merkes i pusten, i huden, i muskulaturen eller på annen måte i våre taktile fornemmelser. Ellers kan momentene oppsummeres slik: (2): Det verket er godt som lar seg beskrive som godt. Idet vi artikulerer det vi fornemmer, merker vi også om vi kommer dypere ned i det som har interessert oss, eller om vi tvert imot banaliserer det. Det neste argumentet (3) er nærmest det motsatte av Ibsen og Dr. Stockmanns credo om at flertallet aldri har rett: (3) "Dersom andre liker det vi misliker eller omvendt, *kan* det være et tegn på at vi har følt eller tenkt galt med hensyn til saken det gjelder" (s.28). I tillegg til flertallsargumentet legges det vekt på (4) at et verks varighet over tid er et kvalitetssymptom. Det neste argumentet var det som ble presentert innledningsvis, nemlig (5) at de beste bøkene konstituerer vår horisont, mens det deretter (6) legges vekt på, ikke innhold, men språklige kvaliteter: stil, tone og atmosfære. Det siste symptomet (7) oppsummerer på en måte de foregående: Den virkelige gode litteraturen gir oss en sjokkartet opplevelse av annerledeshet. Samtidig får vi følelsen av at verket henvender seg spesielt og intimt nettopp til oss.

Erik Bjerck Hagen utdyper hvert poeng og gir oss heller noe å tenke på enn en liste å huske, bl.a. fordi hans grunnholdning er at litterære tekster gir mer mening enn vi kan håndtere, eller tar bort mening vi trodde vi hadde kontroll på. Videre legger han vekt på samspillet av ulike faktorer. Han er her kritisk til Per Thomas

Andersen som i en artikkel i *Vinduet* (nr. 3 1987) skiller (bl.a.) mellom estetiske og moralske/politiske kriterier. "Skillet mellom viktighet og estetisk appell vil [...] helt oppheves i skjønnlitterære tekster," mener Hagen (s.41), vi setter ikke et litterært verk høyt hvis dets ideer er umodne eller tåpelige eller i det hele tatt ikke er på høyde med dets språklige pretensjoner. Dette kan man gjerne si seg enig i, men på den annen side er det dessverre ikke uvanlig å finne anmeldere/litteraturfortolkere som nettopp vurderer verks litterære kraft isolert fra deres kognitive og moralske kraft. I filmanmeldelser kan man oppleve å se filmer få terningskast 5, samtidig som anmelderen tar avstand fra filmens moralske eller politiske sider, det er det estetiske som gir femmeren på terningen. Et slikt skille er dessuten ikke uvanlig i Hamsun-resepsjonen, f.eks. mener Jørgen Haugan, som i 2004, ga ut en litterær biografi om Knut Hamsun, *Solgudens fall*, at Hamsun lurer leseren ved å være så god på det estetiske: Vi lar oss forføre av stilen og ser ikke det moralsk og/eller politisk tvilsomme i romanene hans. Hamsuns romaner er for Haugan uten tankekraft, det er "språklige lykketreff" som holder fortellingen oppe. Ut fra tanken om *samspill* av faktorer, burde Jørgen Haugan da ha konkludert med at Hamsuns romaner er dårlige, noe han selvfølgelig ikke gjør, det ville stride mot generasjoner av leseres erfaringer. Men dermed blir Haugans kritikk mangelfull og delvis uforståelig. Erik Bjerck Hagens drøftinger av litterær verdi gir oss et redskap til å se hva som er feil med en slik argumentasjon som føres i *Solgudens fall*.

III

To ytterpunkter i debatten om litterær verdi er på den ene siden å si at gode bøker er gode til alle tider for alle mennesker – at kvalitet er noe ahistorisk og tilnærmet objektivt – og på den andre siden at de litterære verkene som utgjør kanon, gjør det fordi de grupperingene som har investert i dem, er de som har størst innflytelse i kulturen. Erik Bjerck Hagen går langt i å argumentere for det første synspunktet, slik at kjønnsperspektiv, klasseperspektiv, generasjonsperspektiv m.m. faller utenfor hans interessefelt. Her bør nok Hagens bok suppleres med andre synspunkter. For eksempel påpeker Jan Thon (i *Det glatte lag*) at mottakelsen av Herbjørg Wassmo har vært ulik hos mannlige og kvinnelige kritikere: Mens kvinnelige kritikere fant frodighet,

intrikat intertekstualitet og spennede eksperimenter i *Dinas bok*, avviste mannlige kritikere den samme boka som triviallitteratur. Åse Hiorth Lervik gir i sine to antologier om kvinners litteraturkritikk (*Gjennom kvinneøyne*) lignende eksempler, og viser også til svenske og danske undersøkelser av det samme. Videre påpeker hun at det i avisene har vært tradisjon for å tildele kvinnene barnelitteraturen og de mindre viktige voksenbøkene. (Kvinnene har heller ikke hatt plass i kulturredaksjonene, f.eks. hadde Dagbladet opp gjennom mellomkrigstiden aldri noen kvinnelig medarbeider som skrev regelmessig om litteratur.) Selv om kjønn ikke er bestemmende for litterær vurdering (vi er alltid mer enn vårt kjønn), kan en på den annen side ikke se bort fra at kjønn i visse tilfeller spiller en rolle.

Når det gjelder *generasjonsperspektiver*, er det godt kjent hvordan Profil-forfatterne fra midt på 1960-tallet straks markerte seg i media og forlagsvirksomhet, i tillegg til at flere satt i stipendkomiteer i det nystartede Norsk kulturråd (1964). Tor Obrestad, Jan Erik Vold, Espen Haavardsholm, Dag Solstad, Einar Økland, Paal-Helge Haugen og Noel Cobb tok ved årsskiftet 1965/66 over studenttidsskriftet *Profil*, og flere av de samme forfatterne markerte seg i dagspressen: Einar Økland skrev for VG, Dag Solstad og Jan Erik Vold for Dagbladet, Tor Obrestad for Aftenposten og Espen Haavardsholm for Arbeiderbladet. Dette gjorde at de kunne anmelde sin egen generasjon med større forståelse. Om kvalitetskriteriene av den grunn også ble holdt i hevd, er et annet spørsmål, siden deres kritikervirksomhet samtidig ble en del av et lanseringsprosjekt. Noe lignende kan trolig sies om Vagant-generasjonen fra slutten på 1980-tallet. Eller, for å ta et eksempel lenger tilbake i tid: 1930-tallets kulturradikale kritikere/forfattere rundt tidsskriftet *Mot Dag*.

Videre fins det mange eksempler på at kunst- og kunstkritikk har vært underordnet *politiske* formål. Innenfor marxismen var som kjent kunst som antok det ønskete klassestandpunktet å foretrekke: God kunst er kunst som utløser handlinger som trekker i riktig retning i forhold til formålene. Mye av debatten på 1970-tallet kretset rundt dette spørsmålet, bl.a. slo Helge Rønning i *Vinduet*, nr. 2 1970 til lyd for at kritikken måtte se litteraturen som en del av samfunnets ideologiske felt, rette søkelyset mot motsetningene i samfunnet "og finne ut hvem som har makten der." Innenfor den feministiske litteraturkritikken på 1970-tallet kunne man ofte se at

frigjøringsprosjekter generelt ble vurdert høyt, selv om bøkene kanskje litterært sett var svake. Kritikeren har da en (kjønns-)politisk interesse forut for lesningen av hver enkelt bok. Sissel Lie forteller, i *Samtale med et svin*, om at i kretser hun selv tok del i på 1970-tallet, ble bøker skrevet av kvinner a priori betraktet som interessante, og om at estetisk vurdering klart var underordnet andre perspektiver.

Med dette mener jeg ikke å argumentere for at kanondannelse/høy vurdering *kun* er uttrykk for visse gruppers hegemoni og egenforståelse. Men at Bjerck Hagen helt utelater en slik drøfting, oppleves som en svakhet.

IV

Bjerck Hagen argumenterer for at det alltid er et samspill mellom litteraturen, kritikeren og leseren. På den ene side er litterære verk aldri stabile, de vokser og minker etter hvert som vi treffer dem med våre kommentarer. På den annen side kan ulike kritikere sees som en serie "vitner" det er vår plikt som lesere å undersøke troverdigheten til. Analyse og tolkning legger altså ikke et verkt dødt, snarere tvert i mot. Dette er et godt poeng.

En som lenge har argumentert for kritikkens funksjon er Jan Erik Vold, som i et intervju i 1977 sa at "Når det gjelder norske bøker er det ikke over-vurdering/undervurdering jeg savner, men vurdering" (*Poetisk praksis*, 1990). Og i et senere intervju la til: "For min egen del kan jeg selvsagt ikke klage over mangel på applaus. Det er den kvalifiserte applaus, og den kvalifiserte motstand, jeg savner" (Alf van der Hagen: *Dialoger*, 1993). Dette følte han så sterkt på at han på Gyldendals forespørsel om å gi ut et utvalg dikt i forbindelse med sin egen 60-års dag høsten 1999, i første omgang svarte nei, med følgende begrunnelse: "Det finnes ingen lesning av forfatterskapet som er veiledende i noen retning. [...] I og med at [diktene] er så svakt lest, så vil de bare forvirre ytterligere" (*Vinduet*, nr. 2 1999). Kritikere og litteraturforskere er for Jan Erik Vold verken snyltere på kunsten eller forstyrrende mellomledd mellom leser og forfatter, men en helt nødvendig fortolkende og vurderende instans.

Mens kritikeren kan tillate seg å si: Her burde dette diktet ha sluttet, har litteraturforskeren tradisjonelt beskrevet og fortolket det som har foreligget. Nettopp i det å kombinere verdivurdering og

fortolkning/beskrivelse har Jan Erik Vold hatt sin styrke. Og det er her Erik Bjerck Hagen tar opp tråden.

Litterære analyser som ikke feller verdidommer kan lett virke formalistiske eller temperaturløse. Likevel gir det et noe underlig inntrykk å se Erik Bjerck Hagen med rødblyanten i eldre tekster. Han foreslår f.eks. å styrke tredje strofe i Arnulf Øverlands dikt "Hustavler", (1929), og strofe fem og seks i Gunvor Hofmos "Det er ingen hverdag mer" (1946). Selv om han argumenterer interessant for dette, smaker det av en normativ regelestetikk der det gjelder å påpeke *feil*. Litteraturkritikeren blir en lærerfigur.

V

En kritikers utsagn kan deles i fem kategorier, sier Erik Bjerck Hagen: feil, tvilsomme påstander, fruktbare påstander, slående formuleringer og genuin innsikt. Innslag av feilaktige påstander er ikke nødvendigvis noe som svekker en kritikers autoritet, sier Hagen, alle gjør feil, det er kun hvis kritikeren gjennomgående har en mangelfull sensibilitet at vi slutter å lytte til ham/henne.

Men hva er så den gode kritiker? Bjerck Hagen ender her opp med syv punkter. Den gode kritiker er (1) intelligent, (2) har litterær og sosial selvtillit nok til å skrive det han mener er riktig, (3) er i stand til å rettferdiggjøre sin dom, (4) vet at forfattere kan lide stor personlig skade dersom de utsettes for utilbørlig nedlatenhet, (5) skriver ut fra den innsikt at litteraturhistorien mer er et rom med likestilte former enn en lineær utvikling mot mer raffinerte former, (6) skriver på en måte som viser litteraturens betydning i kulturen og i livet, (7) ser på litteraturkritikk som en høyverdig sjanger og ikke noe som er underordnet andre former for litteraturvitenskap.

Fra dette kan det være fristende til å gå over til å ta en titt på Bjerck Hagens egen litteraturkritikk, hvilke standarder, eksplisitt eller implisitt uttalt, er det han jobber etter? Og: Hva er *hans* smak? Leser man de eksemplene på kritikk han har innlemmet til slutt i boka, kan man, som man også har fått følelsen av underveis, slå fast at han vektlegger *stil* i høy grad, ja, i høyere grad enn vanlig hos kritikere. Heller enn å gå rett på det overgripende, tekstens livsverden, starter han sin kritikk gjerne i et lite tekstutsnitt, som så kommenteres grundig. Det er på mange måter pedagogisk heldig, man kan lett følge argumentasjonen, men har også sine begrensninger (-

skolemestertonen). Et eksempel på det er Hagens anmeldelse av Jonny Halbergs roman *Gå til fjellet*, i *Morgenbladet* (17. desember 2004). Erik Bjerck Hagen skriver ikke noe i sin anmeldelse om den livsverden Jonny Halberg skriver fram, ja, knapt noe om plot, miljø og personer i det hele tatt. Det er *stilen* som avvises, Halberg har for dårlig språk, mener Bjerck Hagen. Eksempler på dette får vi imidlertid ikke, derimot et utdrag fra Richards Fords novellesamling *A Multitude of Sins*, fra 2002. Hvorfor det? Fordi det for Bjerck Hagen er god prosa.

På et skrivekurs kan man kanskje gjøre noe slikt, stille opp en mestertekst. Men blir det en god anmeldelse av en annen bok? En ting man savner på Hagens liste over hva en kritiker skal gjøre, er å beskrive og vurdere handlingen og det universet som forfatteren plasserer sine personer i. Det er nettopp dette som mangler i Bjerck Hagens Halberg-anmeldelse.

Den danske kritikeren Erik Skyum-Nielsen forteller at han opererer ut fra to overordnede kriterier. Det ene har å gjøre med litteraturens forhold til virkeligheten, det andre har å gjøre med estetikk, verkets form. "Hvad kriteriernes samspill angår, har for mig nødvendigheden forrang," sier Skyum-Nielsen – dvs. at et diktverk springer ut av et engasjement: "hellere en god dårlig bog end en dårlig god bog" (*Information*, 3/11 1993). Ut fra Øystein Rottens anmeldelser i *Dagbladet* kan man anta at han jobbet ut fra en lignende grunninnstilling, mens Erik Bjerck Hagen på sin side neppe vil kunne akseptere "en god dårlig bok", dvs. en bok som har et interessant anliggende, men kanskje ikke estetisk er helt på høyden.

Den teksten som Erik Bjerck Hagen ser ut til foretrekke er en rolig, nøktern prosa, en prosa som er nedkjølt, uten hysteri på overflaten, men med store dybder, en fortettet prosa med presise beskrivelser. Dette merker vi igjen og igjen i *Litteraturkritikk. En introduksjon*. Hagen er forbilledlig klar i sine premisser, det skal sies, men en ulempe kan være at vi, når vi skjønner (og stadig får presentert) hans ideal, kan gjette oss til hva han vil verdsette og ikke. Det var f.eks. ikke overraskende at han kom til å være kritisk til Hanne Ørstaviks roman *Presten* (2004), en bok han anmeldte i *Morgenbladet* 10. september 2004. En passasje som dette må Hagen mislike (og han siterer den nettopp som svak): "Nei, det var inni meg, det jeg hadde å slåss mot, inni mørket inni meg var det, en knute, en kant, jeg var inni en sjakt og jeg hadde mistet fakkelen, sånn kjentes det, det var så

mørkt der inne." Det er presten og jeg-fortelleren Liv som tenker dette. En slik passasje er for hysterisk for Bjerck Hagen, både for direkte og for suggerende, i tillegg til at den lider under å ikke ha noe ytre korrelat. Derimot liker han en scene der presten får besøk av vaktmesteren som forteller om varmeanlegget i prestegården. Denne enkle scenen der hva det egentlig dreier seg om i kommunikasjonen ikke utsies, men bare så vidt antydes, er i tråd med Hagens ideal.

Til og med i forhold til lyrikk ser Hagen ut til å ha de samme idealene om nøktern presisjon. Den episke suksessen, der det meste ikke sies, er også her forbildet. I det nevnte kapittel 3, der Hagen samleser seks norske dikt, er det et dikt av Kjell Heggelund og et dikt av Tone Hødnebø som foretrekkes, framfor Øverland, Jacobsen, Hofmo og Brekke. Det typiske både for Heggelunds og Hødnebøs dikt er at de knapt har andre lyrikkmarkører enn linjedelingen, de er som små prosastykker, med narrative lakuner. De faller innenfor Hagens ideal, mens Gunvor Hofmos ekspresjonistiske "Det er ingen hverdag mer" (1946) avvises som ikke gyldig.

Generelt vil jeg likevel si at Erik Bjerck Hagens litteraturanmeldelser er lesverdige, de er intellektuelle og tydelige, ofte med interessante perspektiver. Siden argumentasjonen ligger så åpen som den gjør hos ham, kan man dessuten lett motsi ham, utfra en annen grunnholdning eller smak. En fare for å bli dogmatisk i forhold til visse stilidealer ligger imidlertid som sagt der. Etter å skrevet *Litteraturkritikk. En introduksjon* skulle Hagen ha de beste forutsetninger for å reflektere over dette selv. Og den som leser hans bok og tar inn over seg hans tanker, vil få de beste forutsetninger for nettopp å slå ned på urimelig kritikk, skrevet av Erik Bjerck Hagen eller av andre.

Henning Howlid Wærp